

Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университети

К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети

Д 08.23.672 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 664.35(575.2)(043.3)

Джалилова Луиза Неманжановна

**Рынок экономикасы шартында пенсиялык системаны өнүгүүнүн заманбап
тенденциялары
(Кыргыз Республикасынын материалдарынын негизинде)**

08.00.01 – экономикалык теория

экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын
Авторефераты

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин «Экономикалык программа жана башкаруу» кафедрасында аткарылган.

Илимий жетекчиси:

Савин Виктор Евгеньевич

экономика илимдеринин доктору, профессор, К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин экономика жана каржы, факультетинин деканы

Расмий оппоненттер:

Джаманкулов Болот Сапарович

экономика илимдеринин доктору, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын, Мамлекет жана укук институтунун илимий кызматкери

Косицына Татьяна Владимировна

экономика илимдеринин кандидаты, Туризм академиясынын эл аралык байланыштар кафедрасынын доценти

Жетектөөчү уюм:

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин, жогорку экономика мектебинин, экономика кафедрасы, дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек – Жолу көч., 394

Диссертацияны коргоо 2024-жылдын 27 – сентябрында саат 14.00 Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин алдындагы Д 08.23.672 диссертациялык кеңешинин отурумунда өтөт. Дареги: 720000, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев көчөсү, 44. Диссертацияны коргоо боюнча видеоконференцияга кирүү үчүн шилтеме: <https://vc.vak.kg/b/082-s6p-fai-vhb>

Диссертация менен Кыргыз-Орус Славян университетинин (720000, Бишкек ш., Киев көчөсү, 44), К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин (720044, Бишкек шаары, Ч. Айтматов проспекти, 27) китепканаларынан жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтында: https://stepen.vak.kg/diss_sovety/d-08-23-672/ таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 26 – июнунда таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы
Э. И. К., доцент

Рысалиева Г.О.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн заманбап тенденциялары рынок экономикасынын шартында өлкөнүн калкын социалдык жактан камсыздоо чөйрөсүндөгү маанилүү багыттардын бири болуп саналат. Бүгүнкү күндө, адаттагыдай эле, көптөгөн мамлекеттер демографиялык кырдаалдын начарлоосунда, эмгекке жарамдуу калктын санынын кыскарышынын сөзсүз түрдө жана пенсионерлердин санынын көбөйүшү менен мүнөздөлгөн бир катар көйгөйлөргө туш болууда, бул табигый түрдө таасир этет. орточо жашоо узактыгынын жогорулашы жана бир эле убакта төрөлүүнүн кыскарышы менен.

Кыргыз Республикасынын Пенсиялык фондун пенсиялык төлөмдөрдү каржылоо жана анын чыгашаларын оптималдаштыруу үчүн өздүк киреше булактары менен камсыздоо маселеси азыр өтө актуалдуу болуп саналат. Кыргыз Республикасынын азыркы пенсиялык системасынын абалы ошондой эле пенсиянын төмөн деңгээли менен мүнөздөлөт, камсыздандыруу төгүмдөрү жана пенсионердин эмгек салымы менен пенсиянын ортосунда түз байланыш жок;

Ошентип, изилдөө темасынын актуалдуулугу анын жаңычылдыгы жана Кыргыз Республикасынын социалдык-демографиялык жана экономикалык абалынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен жетишсиз иштелип чыккандыгы жана бул теманы тандоонун алдын ала аныкталгандыгы менен шартталган.

Диссертациянын темасынын негизги илимий иш менен байланышы. Диссертациялык изилдөө БМУнун илимий планына ылайык жүргүзүлгөн. К. Карасаева («Кыргызстандын социалдык-экономикалык өнүгүүсү» бөлүмү). Ошондой эле 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы менен байланышы бар. түшүнүк Кыргыз Республикасынын 2018-2022-жылдарга карата региондук саясаты, 2018-2022-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүү программасы “Биримдик, ишеним, түзүү”, 2026-жылга чейин “Келечек булагы” Кыргыз Республикасынын туруктуу пенсиялык системасынын стратегиясы .

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Бул изилдөөнүн негизги максаты – теориялык жана методологиялык ыкмалардын негизинде рыноктук экономиканын шартында Кыргыз Республикасындагы пенсиялык системанын өнүгүү тенденцияларын аныктоо жана негизги аспект катары учурдагы пенсиялык системаны реформалоо боюнча практикалык сунуштарды аныктоо. Кыргыз Республикасындагы социалдык-экономикалык саясаттын.

Бул максатка жетүү төмөнкү милдеттерди чечүү менен камсыз кылынат:

1. Пенсиялык системаны түзүүнүн теориялык аспектилерин карап чыгуу, пенсиялык системаларды түзүүгө теориялык мамилелерди изилдөө, пенсиялык системалардын зарылдыгын жана иштешин түшүндүргөн экономикалык теорияларды карап чыгуу, дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндөгү пенсиялык системанын эволюциясын изилдөө. , негизги өзгөрүүлөрдү жана реформаларды аныктоо.

2. Өлкөнүн жарандарынын социалдык-экономикалык турмушунда пенсиялык системанын маңызын, ролун жана маанисин изилдөө, пенсиялык системалардын колдонулуп жаткан классификацияларын жана алардын негизги моделдерин изилдөө, калктын карылык проблемаларын глобалдык изилдөөнүн жыйынтыктарын кароо, өнүккөн өлкөлөрдө социалдык жардамдын ролун улгайган адамдардын жакырчылыкка каршы күрөшүү механизми катары кароо.

3. Пенсиялык системаны калыптандыруу жана өнүктүрүү боюнча чет өлкөлүк тажрыйбаны изилдөө, пенсиялык системаларды карап чыгуу, дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндөгү ийгиликтүү тажрыйбаларды талдоо, мисалы, АКШ, Германия, Швеция, Чили ж.б., бул контекстти эске алуу менен системалары түзүлгөн жана иштелип чыккан жана алардын Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасынын өзгөчөлүктөрүнө жана керектөөлөрүнө ылайык келүүсүн баалоо.

4. Рынок экономикасынын шартында Кыргызстандын пенсиялык системасынын учурдагы абалына комплекстүү талдоо жүргүзүү жана аны өнүктүрүүнүн жана реформалоонун негизги тенденцияларын түзүү, пенсиялык системанын мурдагы жана учурдагы реформаларын талдоо, мыйзамдык реформаларды, мыйзамдарга өзгөртүү киргизүүнү изилдөө пенсиялык системаны жакшыртуу.

5. Кыргыз Республикасында пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн негизги көйгөйлөрүн аныктоо жана топтоштуруу, пенсиянын өлчөмүнүн жашоо деңгээлине тийгизген таасирин баалоо, пенсиялык топтоолорду башкаруу механизмдин натыйжалуулугун кароо.

6. Кирешелерге, жашоо минимумуна ж.б. таасир этүүчү факторлорду аныктоо үчүн Кыргыз Республикасындагы пенсиялык система боюнча көп өлчөмдүү маалыматтардын көп факторлуу корреляциясын жана регрессиялык анализин жүргүзүү. жана аны андан ары реформалоо боюнча сунуштарды берет.

Алынган натыйжалардын илимий жанылыгы төмөнкүдөй:

1. Пенсиялык системаны түзүүнүн теориялык аспектиери такталды, пенсиялык системаларды түзүүгө теориялык мамилелер изилденди, пенсиялык системалардын зарылдыгын жана иштешин түшүндүргөн экономикалык теориялар аныкталды, ошондой эле пенсиялык системанын эволюциясында дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрү, негизги өзгөрүүлөр жана реформалар.

2. Пенсиялык системалардын колдонуудагы классификацияларынын жана алардын негизги моделдеринин негизинде калктын карылык көйгөйлөрү аныкталган жана такталган. өнүккөн өлкөлөрдө социалдык жардамдын ролу улгайган адамдардын жакырчылыкка каршы күрөшүү механизми катары.

3. Пенсиялык системаны калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн чет өлкөлүк тажрыйбасы талдоого алынып, пенсиялык системанын ар кандай моделдеринин ийгилиги жана колдонулушу үчүн негизги факторлор аныкталган.

4. Рыноктук экономика шартында Кыргызстандын пенсиялык системасынын абалына комплекстүү талдоо иштелип чыкты жана аны өнүктүрүүнүн жана реформалоонун негизги тенденциялары

формулировкаланды, пенсиялык системанын мурдагы жана учурдагы реформалары талдоого алынды.

5. Кыргыз Республикасында пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн негизги көйгөйлөрү аныкталган жана топтоштурулган, пенсиянын өлчөмүнүн жашоо деңгээлине тийгизген таасири бааланат, пенсиялык топтоолорду башкаруу механизминин натыйжалуулугу каралат.

6. Жүргүзүлгөн көп факторлуу корреляциялык жана регрессиялык талдоо Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасы боюнча көп өлчөмдүү маалыматтардын негизинде кирешеге, жашоо минимумуна жана жашоо минимумуна таасир этүүчү факторлорду көрсөттү. жана башкалар жана аны мындан ары реформалоо боюнча сунуштар айтылды.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси: пенсиялык системаны өнүктүрүү боюнча теориялык жана практикалык сунуштар калктын пенсиялык топтоо жана пенсиялык фонддун топтолгон бөлүгүнө инвестициялоо сыяктуу маселелерде финансылык сабаттуулугун жогорулатуунун көрсөткүчү болуп саналат, жарандарды ыктыярдуу пенсиялык топтоолорду жүргүзүүгө шыктандыруу; Иште берилген талдоо жана натыйжалар мамлекеттик пенсиялык топтоо фонду тарабынан Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасын эмгек рыногундагы, демографиялык түзүмдөгү учурдагы тенденциялардын өзгөрүүсүнө ыңгайлаштырууга багытталган ыктыярдуу пенсиялык топтоолорду стимулдаштыруучу программаларды иштеп чыгууда пайдаланылышы мүмкүн. калктын жана социалдык-экономикалык шарттардын.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси: автор тарабынан алынган теориялык корутундулар жана практикалык сунуштар мамлекеттик пенсиялык фонддун органдары тарабынан колдонулушу мүмкүн, Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасын эффективдүү адаптациялоо, аны заманбап экономикада туруктуураак кылуу жана ошондой эле пенсиялык системанын топтолгон бөлүктөрүндө болжолдоолорду түзүүгө жана узак мөөнөттүү стратегияны иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

Коргоо үчүн берилген диссертациянын негизги жоболору:

1. Пенсиялык системаны түзүүнүн теориялык аспектиери каралат. Теориялык жана методологиялык аспектилердин негизинде пенсиялык системанын калыптануу этаптары каралат.

2. Пенсиялык системанын концепциясынын маңызын жана мазмунун толуктоо жана тактоо киргизилди.

3. Чет өлкөлүк тажрыйба чет мамлекеттердин пенсиялык системасынын калыптанышына жана өнүгүшүнө талдоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берди.

4. Жүргүзүлгөн комплекстүү талдоо рынок экономикасынын шартында Кыргызстандын пенсиялык системасынын азыркы абалына баа берүүгө жана демографиялык, экономикалык жана социалдык өзгөрүүлөргө жооп катары келип чыккан негизги тенденцияларды формулировкалоого мүмкүндүк берди.

5. Пенсиялык системаны өнүктүрүүгө талдоо жүргүзүүнүн негизинде Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасынын негизги көйгөйлөрү аныкталды жана топтолду, 2030-жылга чейин компенсациялык төлөмдөрдү

эске алуу менен ай сайын берилүүчү пенсиялардын орточо өлчөмүнүн болжолу иштелип чыкты. , жана 2028-жылга чейин жылдын акырына карата пенсиялык топтоо болжолу. Бул Кыргыз Республикасынын бюджетинин чыгашаларынын деңгээли менен пенсионерлердин санынын ортосундагы өз ара байланышты баалоого мүмкүндүк берди жана пенсиялык фонддун узак мөөнөттүү финансылык туруктуулугун камсыз кылуу боюнча сунушталган чаралар.

6. Кыргыз Республикасындагы пенсиялык система боюнча көп өлчөмдүү маалыматтардын негизинде корреляциялык жана регрессиялык талдоо иштелип чыккан жана пенсиялык системаны андан ары реформалоо боюнча сунуштар берилген жана прогноз түзүлгөн.

Өтүмө ээсинин жеке салымы: Изилдөө пенсиялык системанын иштешинин теориялык жана методологиялык негиздерин жалпылоого, системалаштырууга жана толуктоого мүмкүндүк берди. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин алдындагы Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун практикалык ишине бир катар сунуштар киргизилди, муну колдонуудагы ишке ашыруу актысы тастыктайт. Компенсациялык төлөмдөрдүн факторлордун мүнөздөмөлөрү менен байланышы иштелип чыккан, мамилелердин ар бир этабында жана натыйжадагы өзгөрмө менен факторлордун өзгөрүшүнүн ортосундагы милдеттер түзүлгөн; регрессиялык анализдин натыйжалары алынган, пенсиялык системанын сапатын жана туруктуулугун жогорулатуу боюнча сунуштар жана рекомендациялар даярдалган.

Изилдөө натыйжаларын апробациялоо: Теориялык жана практикалык корутундулардын жана сунуштардын жыйынтыктары төмөнкү илимий-практикалык конференцияларда баяндалган жана жактырылган: «Кыргызстандын экономикасын өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттары» – ЖОЖдор аралык илимий-практикалык конференция (К.Карасаев атындагы Бишкек БМУ, 24.05.2018-жыл) , «Кыргыз Республикасынын салык органдарындагы коррупциялык тобокелдиктер жана аларга каршы туруу ыкмалары» - тегерек стол (Бишкек КГЛА, 2018), «Кыргызстандын экономикасын инновациялык өнүктүрүүнүн стратегиялары» - ЖОЖдор аралык илимий-практикалык конференция (Бишкек атындагы БМУ К.Карасаев, 23.05.2019-жыл), «Заманбап Кыргызстандын экономикасы: көйгөйлөр жана өнүгүү келечеги» – профессор Камчыбеков Т.К.нын 70 жылдыгы. жана профессор Атышов К.А. жана «Азыркы этапта пенсиялык системанын калыптанышы» (Бишкек, 19-20.09.2019-ж.), «Заманбап экономиканын актуалдуу маселелери» деген темада илимий докладды даярдоо: «Эл аралык тажрыйбаны колдонуу Кыргыз Республикасындагы пенсиялык саясат» (Махачкала, Россия Федерациясы – 2021-жылдын 23.10), «Экономикалык өнүгүүнүн жаңы векторлору» – ЖОЖдор аралык илимий-практикалык конференция (Бишкек, К.Карасаев атындагы БМУ, 2022-жыл, 20.05), «Талкуулоо Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасын реформалоо маселелери» - тегерек стол (Бишкек, 4.02.2022-жыл).

Диссертациянын толук чагылдырылышы басылмаларда. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча ал басылып чыккан 10 илимий иштердин жыйындысы 4 б.т.. диссертациянын негизги мазмунун чагылдырган.

Иштин структурасы жана көлөмү. Диссертация кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, практикалык сунуштардан, пайдаланылган булактардын тизмесинен турат, анын ичинде 168 аталыштар, компьютердик тексттин 168 барагын камтыйт, 38 таблица, 17 сүрөт жана тиркемелерди камтыйт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Кириш сөзүндө бул теманын актуалдуулугу негизделип, максаттары, милдеттери, илимий жаңылыгы жана алынган натыйжалардын практикалык мааниси, алынган натыйжалардын экономикалык жана практикалык мааниси, изденүүчүнүн жеке салымы аныкталат, диссертацияга берилген диссертациянын негизги жоболору. коргоо тизмеси келтирилет жана диссертациянын жыйынтыктарынын апробациясы белгиленет.

«Пенсиялык системанын калыптанышын жана өнүгүшүн изилдөөнүн теориялык аспектилерин» деп аталган биринчи бөлүмдө пенсиялык системанын негизги теориялык мамилелери, классификациясы жана моделдери каралып, баа берүү максатында пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн чет өлкөлүк тажрыйбасы талданат. жана Кыргыз Республикасында колдонуу.

«Пенсиялык камсыздоо» термини калкты карылык, майыптык жана багуучусунан ажыратуу менен байланышкан тобокелдиктерден социалдык коргоонун ар кандай формаларын камтыган көп кырдуу түшүнүк. Кеңири мааниде бул термин милдеттүү жана кошумча пенсиялык программаларды гана эмес, ошондой эле пенсияга чыгууда жашоонун белгилүү бир деңгээлин жана деңгээлин сактап турган башка системаларды, мисалы, саламаттыкты сактоо жана социалдык кызматтарды камтыйт.

Ю. Финогенова, «пенсиялык камсыздоо» пенсиянын бардык түрлөрүн дайындоону жана төлөөнү камтыйт, [Финогенова Ю. Ю. *Пенсионное страхование [Текст]: учеб. пособие // М.: Изд-во Рос. экон. акд. – 2003. – С. 10-12.*] ал эми "пенсиялык камсыздандыруу" пенсиялык камсыздоонун бир түрү болуп саналат жана бир кыйла жалпы түшүнүктүн өзгөчө учурун билдирет. Бул пенсиялык системанын алкагында пенсиянын бардык түрлөрүн, анын ичинде мамлекеттик, иш берүүчү жана ыктыярдуу пенсиялык программаларды кароого мүмкүндүк берет.

Идеялары Р.Коузун жана Ф.Хайектин концепцияларында чагылдырылган А.Смит мамлекеттин коомдук турмуштагы ролун минималдаштыруунун маанилүүлүгүн баса белгилеп, мамлекеттик тикелей жөнгө салууга караганда рыноктук механизмдер эффективдүү боло аларын айткан. [Смит, А. *Исследования о природе и причинах богатства народов [Текст]: в 3-х кн. / А. Смит; с примеч. Р. Коуза и Ф. Хайека. – СПб.: Тип. И. И. Глазунова, 1866. – Кн. 1. – 496 с.; Кн. 2. – 612 с.; Кн. 3. – 464 с.*]. Бул теориялык

позициялар мамлекеттин пенсиялык системага катышуусунун даражасын аныктоо аркылуу пенсиялык камсыздоого болгон мамилеге таасирин тийгизет.

«Беверидж» модели, пенсия - бул кызматкерге жоготкон эмгек акысы үчүн компенсация, карыганда жакырчылыктан коргоону камсыз кылуу, өлкөдөгү жашоо наркынын негизинде эсептелген кирешенин деңгээлине кепилдик берүү. Кеп мамлекеттик кепилдик системасында алынган пенсия жөнүндө болуп жатат. [Калов З.А., Куршаева Ф.М., Хациева Л.У. Особенности реализации моделей социальной политики. [Текст]: часть 1 / Современные проблемы науки и образования. – М.:2009. – № 2.].

Кыргызстанда эгемендүүлүк жылдарында экономиканын түзүмү жана пенсиялык камсыздоого болгон мамилелер да өзгөрдү. Б.С. Жаманкулов [Джаманкулов Б.С. Структурные изменения в экономике Кыргызстана [Текст]//Экономические отношения. – 2019. – Том 9. – № 2. – С. 819-832.] экономикалык өнүгүүнүн этаптарына токтолуп, инвестициялык климатты жакшыртуу жана экономиканын сапаттуу өсүшү үчүн ишкердикти стимулдаштыруу зарылдыгын баса белгилейт.

И.С. Шатманов мындай деп белгилейт: [Шатманов И.С. Роль социальных институтов в экономическом развитии общества. [Текст] Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2012. №. 3. С. 145-147] экономикалык өсүш жер, эмгек, капитал жана технология сыяктуу өндүрүш факторлору менен аныкталат, алар экономиканын өнүгүшү менен кызмат көрсөтүүлөргө жана заманбап жашоону камсыз кылуучу продукцияга айландырылат.

Саякбаева А.А.нын изилдөөсүндө, [Саякбаева А. А., Джакыпова М. А., Жумамудунов А. Бедность и миграция населения как угроза экономической безопасности [Текст]//Актуальные вопросы современной экономики. – 2021. – №. 5. – С. 574-582.] Кыргызстанда пенсиялык камсыздоо көйгөйлөрү, анын ичинде пенсиянын төмөн деңгээли, мигранттарды пенсия менен камсыздоо жана көмүскө экономиканын таасири каралууда.

Койчуев Т.К. социалдык чөйрө түздөн-түз адамга тиешелүү тармак экенин жана мамлекет аны калктын жыргалчылыгына багытталган көңүл буруусунан «айыра албайт» деп белгилейт. [Т. Койчуев. КОР-стратегия развития Кыргызстана (авторские концептуальные положения) [Текст] / Т. Койчуев // Реформа. – 2000. - № 3 (7). – С. 1-21]. Албетте, ошол эле учурда рыноктук закондордун чегинен чыгып, социалдык чейренун чарбалык иштерине кийлигишпеши керек.

Бул суроолор актуалдуу бойдон калууда жана өлкөнүн экономикасынын өзгөчөлүктөрү менен аныкталган заманбап шарттарда пенсиялык системаны өнүктүрүү тенденцияларын издөө маанилүү.

Илимий адабияттарды изилдөө автордун кошумчасын иштеп чыгууга мүмкүндүк берди: «Пенсиялык система – бул жарандар негизги эмгек ишмердүүлүгүн токтоткондон кийин аларды финансылык жактан колдоонун бир жолу. Бул система ар бир адамдын эмгек жолунда акча каражатын топтоо принцибине негизделген жана ал пенсияга чыккандан кийин аны туруктуу киреше менен камсыз кылуу үчүн колдонулат».

Азыркы дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй, пенсиялык системалардын ар кандай моделдери жана түрлөрү чет өлкөлөрдө ийгиликтүү иштеп жатат. Көпчүлүк өлкөлөрдүн пенсиялык системалары ар кандай социалдык коргоо институттарын камтыйт. Бул системалар бири-биринен бул институттардын кайсынысы үстөмдүк кылышы менен айырмаланат.

Кыргыз Республикасынын Пенсиялык фондун пенсиялык төлөмдөрдү каржылоо жана анын чыгашаларын оптималдаштыруу үчүн өздүк киреше булактары менен камсыздоо маселеси азыр өтө актуалдуу болуп саналат. Кыргыз Республикасынын азыркы пенсиялык системасынын абалы да пенсиянын төмөн деңгээли менен мүнөздөлөт.

Жогоруда айтылгандарга пландуу экономикадан рыноктук экономикага өткөн өлкөлөрдө пенсиялык камсыздандырууну реформалоону ишке ашыруу үчүн кошумча кыйынчылыктарды кошуу керек, алар ченемдик-укуктук базанын жоктугу жана натыйжалуу иштеши менен байланышкан финансылык институттардын жеке формаларын өнүктүрүүгө көмөктөшөт. мамлекеттик камсыздандыруудан тышкары.

Реформанын максаты рынок экономикасынын шарттарына жооп берген жана узак мөөнөттүү келечекте туруктуу пенсиялык системаны түзүү болууга тийиш. Реформанын багыттарын жана аны ишке ашыруунун каражаттарын тандоодо өлкөнүн социалдык-экономикалык жана демографиялык өнүгүүсүнүн болжолдоруна, эмгек рыногун өнүктүрүүнүн перспективаларына таянуу зарыл; Түзүлүп жаткан пенсиялык системанын экономикага тескери таасирин да эсептөө керек.

Экинчи главада «Рынок экономикасынын шартында Кыргызстандын пенсиялык системасынын калыптанышынын жана иштешинин социалдык-экономикалык шарттарынын методологиялык аспектилери» Кыргызстандын пенсиялык системасынын азыркы абалына комплекстүү талдоо, пенсиялык системаны реформалоонун тенденциялары жана өзгөчөлүктөрү, ошондой эле пенсиялык системанын социалдык-экономикалык натыйжалуулугу изилденген.

Изилдөө объектиси Кыргыз Республикасынын мамлекеттик пенсиялык камсыздандыруу системасы, Социалдык фонд, Мамлекеттик пенсиялык фонд болуп саналат, анын милдеттери, экономикалык, уюштуруучулук, укуктук аспектилери;

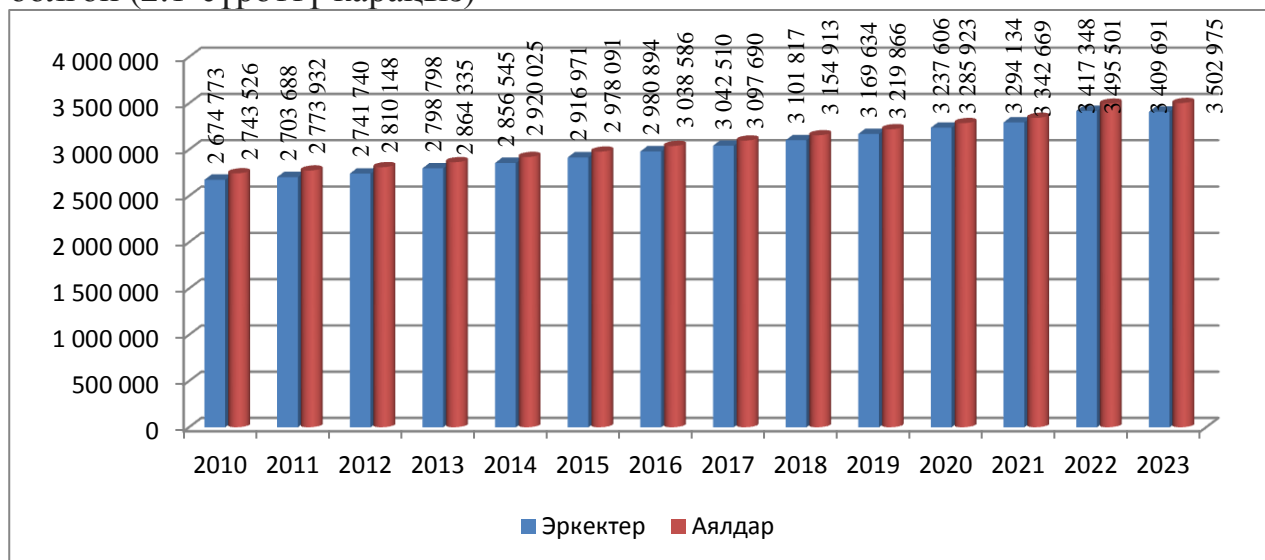
Изилдөө предмети пенсиялык система чөйрөсүндө келип чыгуучу экономикалык мамилелер, ошондой эле азыркы рынок шарттарында Кыргыз Республикасынын системасынын өнүгүшүнө жана анын улуттук моделин өнүктүрүүгө рыноктук чөйрөнүн таасиринин мыйзам ченемдүүлүктөрү болуп саналат.

Изилдөө методдору Диссертациялык иш үчүн ата мекендик жана чет элдик алдыңкы экономисттердин илимий эмгектеринде камтылган концептуалдык жоболор колдонулган. Иште Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарынын мыйзамдык жана ченемдик укуктук актылары колдонулат.

Маалыматтык базага Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин 2019-2023-жылдарга статистикалык жыйнактары жана материалдары, Кыргызстандын маалымат агенттиктеринин аналитикалык материалдары, атайын мезгилдүү басылмалардагы басылмалар, ошондой эле изилдөөнүн натыйжасында алынган эсептелген маалыматтар киргизилген. Прогрессестиз экономикалык жана математикалык моделдөө ыкмаларын, экономикалык, салыштырма анализ жана системалык болжолдоо ыкмаларын колдондуңуз.

Кыргыз Республикасында рынок экономикасынын шартында пенсиялык система экономикалык өнүгүү деңгээлине, социалдык фонддун кирешесине жана мамлекеттик бюджеттин чыгашаларына көз каранды. Бирок, азыркы пенсионерлердин жашоо сапаты, анын ичинде курагы жана майыптыгы боюнча категориялары талкуулануучу маселе бойдон калууда. Пенсионерлерди камсыз кылуу үчүн өлкөнүн бюджетинин финансылык бөлүгүн толтуруу үчүн башка булактар да зарыл, ошондой эле Социалдык фонддун бюджетин көбөйтүү үчүн жеке, жеке жана башка ишкердиктин түрлөрү менен алектенген жарандарды тартуу маанилүү. , башкача айтканда, өз алдынча иштеген Кыргыз Республикасынын жарандары. Белгилей кетсек, Социалдык фонддун финансылык бөлүгүн толтурууга демографиялык көрсөткүчтөр, б.а. калктын репродукциясынын схемасы, ошондой эле курактык категориялар, гендер жана башкалар боюнча курамдын өзгөрүүсү сыяктуу олуттуу көрсөткүчтөр таасир этет.

УКМКнын маалыматы боюнча 2010-2023-жж. оң өсүш динамикасына ээ болгон (2.1-сүрөттү караңыз)

2.1-сүрөт – Кыргыз Республикасында 2010 – 2023-жылдарга эркектер менен аялдардын өсүү динамикасы, адам.

Булагы: КР Улутстаткомунун маалыматтарынын негизинде сандар менен түзүлдү. [Электрондук ресурс]: Бишкек: 2023. – Кирүү режими - [<https://stat.gov.kg/ru/opensdata/category/39/>]- Кап. Экрандан.

Эгерде 2010-жылы калктын саны 5 миллион 420 миң 309 адамды түзсө, 2023-жылы өлкөбүздө калктын саны 7 миллион 141,8 миң адамга жетип, өсүү 113345 адамды түзүп, бул өсүштүн 1,67%ын түзөт. 2023-жылы бул сан эркектер

үчүн 3 409 601, аялдар үчүн 3 502 975 болгон. Ошо сыяктуу эле, 2010-жылы эркектер 2 674 773 адамды, аялдар 2 743 526 адамды түзгөн.

Өлкөбүздө пенсиялык системанын факторлорун жана тенденцияларын талдоо үчүн калктын саны, төрөт, өлүм, күтүлгөн жашоо узактыгы жана башкаларды камтыган демографиялык факторлор боюнча изилдөөлөрдү үзгүлтүксүз жүргүзүү зарыл экендигин моюнга алуу керек.

Төмөнкү таблицада Социалдык фонддун маалыматтары боюнча камсыздандыруу фонддору боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүнүн түшүүлөрүн келтиребиз.

Камсыздандыруу төгүмдөрү, 2.1-таблицада көрсөтүлгөндөй, пенсиялык фонддон, милдеттүү медициналык камсыздандыруу фондунан, кызматкерлердин ден соолугун чыңдоо фондунан жана мамлекеттик пенсиялык топтоо фондунан турат.

2.1-таблица – Камсыздандыруу фонддору боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүнүн түшүүсү (млн. сом)

	2019 г. факт.	2020г. факт	2021 г. факт	Абс. откл. +/-	2022 г. факт	2023 г.
Камсыздандыруу төгүмдөрү	32 399,4	34 656,8	38 181,6	3 524,8	39 205,9	41 758,0
КР КФ	27 947,9	29 941,5	32 969,4	3 027,9	33 841,1	36 041,7
КР ММКФ	2 391,5	2 533,4	2 783,8	250,4	2 870,3	3 058,3
ФОТ КР	292,5	317,6	350,4	32,8	359,9	383,5
ГНПФ	1 767,5	1 864,3	2 078,0	213,7	2134,7	2 274,4

Булагы: КР СФ маалыматтарынын негизинде түзүлгөн [Электрондук ресурс]. Кыргызстан цифраларда, 2023 г. Кирүү режими: <http://socfond.kg/ru/support/payer/O-tarifakh-strakhovykh-> Кап. Экрандан.

Бул таблицаны талдоо менен, 2019-жылы иш жүзүндөгү камсыздандыруу төгүмдөрү 32 399,4 миллион сомду түзгөнүн белгилейбиз, бул сумманын негизги бөлүгү пенсиялык фондго туура келет жана 27 947,9 миллион сомду түзөт, бул 2020-жылдын такталган бюджетине караганда 2 257,4 миллион сомго аз жана 2021-жылы бул долбоор 38181,6 млн сомду түзүп, 3524,8 млн сомго көбөйгөн, бул камсыздандыруу төгүмдөрү өсүү тенденциясын көрсөтүп турат. Ал эми 2022-жылы камсыздандыруу төгүмдөрүнүн бул көрсөткүчү 40 000 миллион сомго жакындаган жанасом 39 205,9 млн. Ал эми 2023-жылга карата ушул эле көрсөткүч 40 000 миллион сомдон 2 552,1 миллионго ашат. сомду түзөт жана 41758,0 млн.

Өлкөнүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн бюджеттик бөлүгү жыл сайын өсүү тенденциясына карабастан, пенсия курагындагы калктын басымдуу бөлүгү пенсиялык төлөмдөрдүн төмөн өлчөмүнөн улам финансылык кыйынчылыктарга дуушар болууда.

Бул бөлүмдө ошондой эле «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик пенсиялык камсыздандыруусу боюнча пенсиянын топтолгон бөлүгүн каржылоо үчүн каражаттарды инвестициялоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен жөнгө салынуучу пенсиялык топтоолорду инвестициялоо каралат. Каржылоочу бөлүктүн каражаттарын башкаруунун баштапкы этабында өткөөл мезгилден кийин Социалдык фондго пенсиялык топтоолорду мамлекеттик баалуу кагаздарга инвестициялоого уруксат берилгени аныкталган; Кыргыз Республикасына 80%дан ашык эмес жана кредиттик

мекемелердин мөөнөттүү депозиттери боюнча 30%дан ашык эмес. Глобалдык пенсиялык системаларды реформалоо контекстинде ыктыярдуу схемалар изилденген.

Пенсиялык системаны реформалоонун жана өнүктүрүүнүн тенденциялары, өзгөчөлүктөрү. Милдеттүү пенсиялык камсыздандыруу тутумунун каржылануучу бөлүгүн киргизүү мамлекеттик бюджеттин жүгүн белгилүү бир деңгээлде азайтууга жана келечектеги пенсионерлер жана камсыздандырылган адамдар үчүн узак мөөнөттүү тобокелдиктерди кыскартууга мүмкүндүк берди. Бирок пенсиялык реформанын башталышында республиканын жетекчилигинде бул маселе боюнча так позиция болгон эмес.

Бүгүнкү күндө социалдык фонд бөлүштүрүү системасында гарант катары иш алып барат. Анын милдети каражат топтоо жана пенсия төлөө болот. Изилдеп жаткан мезгил үчүн Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун бюджетинин кирешелеринин жана чыгашаларынын түзүмү (2.2-таблицаны караңыз).

Соцфонддун кирешеси 2019-жылдан 2023-жылга чейин 54562418,0ден 96229841,0го чейин олуттуу өстү. Калктын жан башына ИДПнын пайызына салыштырмалуу киреше 2021-жылы 8,7%дан 2023-жылы 10,4%га чейин. Бул таблица кирешеге негизги салым пенсиялык фонддон түшкөнүн көрсөтүп турат.

2.2.- таблица – Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун 2019-2023-жылдарга бюджети.

Аты	2019-жылга бюджет (миң сом)	Бюджет 2020 (миң сом)	Бюджет 2021 (миң сом)	Бюджет 2022 (миң сом)	2023-жылга бюджет (миң сом)
Жалпы киреше	54562418.0	56080933.0	62554230.8	78375625.3	96229841.0
ИДПга карата % менен	9.0	9.6	8.7	9.5	10.4
анын ичинде:					
ПФ	50215498.0	51680191.9	57285815.2	71728847.3	88723724.6
ГНПФ	1668427.1	1724944.1	2181151.6	2728722.0	3109830.7
Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фонду	2388285.3	2377727.0	2742094.3	3484760.5	3910114.0
Эмгек акы	290207.6	298070.0	345169.7	433295.5	486171.7
Жалпы чыгымдар	53095587.7	57414240.1	60758565.1	72489930.9	87968859.5
ИДПга карата % менен	8.8	9.8	8.4	8.8	9.5
анын ичинде:					
ПФ	48748667.7	53013499.0	55623278.8	65548381.9	80462743.1
ГНПФ	1668427.1	1724944.1	2181151.6	2728722.0	3109830.7
Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фонду	2388285.3	2377727.0	2742079.3	3541558.0	3910114.0
Эмгек акы	290207.6	298070.0	212055.4	671269.0	486171.7
Профицит, тартыштык	1466830.3	1333307.1 (+/-)	1795665.7	5885694.4	8260981.5
ИДП	604707200.0	583161900.0	736239300.0	824948900.0	926980600.0
Жылдын аягындагы баланс	-	133307.1	-		-

Булагы: КР СФ маалыматтарынын негизинде түзүлгөн [Электрондук ресурс]. Кыргызстан цифраларда, 2023 г.

Кирүү режими: <http://socfond.kg/ru/Biudzhiet/>

Социалдык фонддун чыгаша статьясы да 2023-жылы көбөйүп, 87968859,5ке жеткен. ИДПнын чыгаша бөлүгү 2021-жылы 8,4%ды түзсө, 2023-

жылы бул көрсөткүч 9,5%га өскөн. Ошондой эле жылдан жылга тартыштык бар, мисалы 2020-жылы 1333307,1 дефицит болсо, 2023-жылы бул көрсөткүч 8260981,5 болгон.

Андан ары демографиялык өнүгүү жана анын 2030-жылга чейин калкты пенсия менен камсыз кылуунун каржылык бөлүгүнө тийгизген таасири боюнча прогноз түзүлөт. Бул эсептөө орточо геометриялык формула 2.1 менен жүргүзүлгөн.

Среднегодовые темпы роста (прироста) населения применяются для сравнения скорости увеличения численности населения в разные по продолжительности периоды. Для определения среднегодового темпа роста населения применяется формула средней геометрической:

$$S = \sqrt[n]{\frac{Y_n}{Y_0}}, \quad (2.1)$$

мында Y_n - отчеттук жылдын абсолюттук деңгээли;

Y_0 - базалык жылдын абсолюттук деңгээли;

n - жылдардын саны.

Калктын орточо жылдык өсүү темпи орточо жылдык өсүш темпи менен 1 (же орточо жылдык өсүү темпи пайыз менен эсептелсе 100%) ортосундагы айырма катары аныкталат.

2.3-таблица - 2030-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасынын калкынын жынысы боюнча болжолу, адам

	2022г.	2023г.	2024г.	2025г.	2026г.	2027г.	2028г.	2029г.	2030г.
<i>Эркектер</i>	3353428	3412701	3471973	3531245	3590518	3649790	3709062	3768335	3827607
<i>Аялдар</i>	3400259	3458031	3515704	3573376	3631048	3688720	3746392	3804064	3861736
<i>Бүтүндөй калк</i>	6753787	6870732	6987677	7104621	7221566	7338510	7455454	7572399	7689343

Булак Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматы боюнча эсептелген [<http://www.stat.kg/>]

Божомолдорго ылайык, эгерде Кыргызстандын калкынын өсүү темпи 2,0% сакталса, 2030-жылы акыркы калктын саны 7 млн 689 миң 343 адамды түзүшү мүмкүн, анын ичинен 3 млн 827 миң 607 киши эркектер, 3 млн 861 миң 736 адам аялдар болот.

Ай сайын дайындалган пенсиялардын орточо өлчөмүнүн себептерин аныктоо үчүн биз фактордук анализ жүргүздүк, ага болжолдуу түрдө тандалган бир катар социалдык-экономикалык факторлор таасир этет. Бул факторлордун маанисин аныктоо үчүн 2010–2022-жылдар аралыгында көп өзгөрмөлүү корреляциялык жана регрессиялык анализ жүргүзүлгөн.

2.4-таблицадагы корреляциялык матрицаны колдонуу менен Microsoft Excel программасында эсептөөлөрдүн натыйжасында аныкталган жыйынтыктарды киргиздик. Таблицада пенсионерлер үчүн төлөмдөрдүн бардык категорияларын эске алуу менен факторлор менен орточо айлык пенсиянын ортосундагы өз ара көз карандылыктын даражасы көрсөтүлгөн.

2.4-таблица – 2010-2022-жылдарга компенсациялык төлөмдөрдү эске алуу менен дайындалган пенсиялардын орточо өлчөмүнө таасир этүүчү факторлордун өз ара байланыш матрицасы.

	У	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅
У	1					
X ₁	0,65049	1				
X ₂	0,993424	0,658478	1			
X ₃	0,984805	0,622833	0,991264	1		
X ₄	0,250601	0,313957	0,212408	0,068462	1	
X ₅	0,994328	0,61723	0,986907	0,975549	0,1534154	1

Булагы : автордук эсептөөлөр

Бул факторлор жогорку деңгээлдеги өз ара көз карандылыкка ээ, бул өз ара көз карандылык X₂– жана X₃, X₂ жана X₅, ортосундагы жуптарда көрүнүп турат, ошондой эле X₃ менен X₅. ортосундагы байланыш да көрүнүп турат. Келгиле, алып салуу ыкмасын колдонуп X₅– факторлорунун бирин – биздин изилдөөбүз боюнча эң натыйжалуу деп эсептелген жана пенсиялык төлөмдөрдүн орточо өлчөмүнө таасир этүүчү Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун чыгашаларын алып салууга аракет кылабыз. Бул фактор канчалык эффективдүү экенин аныктоо үчүн регрессиялык анализ жүргүзүү керек. Төмөндө 2.5-таблицада жыйынтыктарды келтиребиз. Изилденип жаткан көп корреляция коэффициенти 0,993640546га барабар, ал эсептелген факторлордун ортосундагы байланышты көрсөтөт.

2.5-таблица – Компенсациялык төлөмдөрдү эске алуу менен дайындалган пенсиялардын орточо өлчөмүнүн Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун чыгашаларынан көз карандылыгына регрессиялык талдоо

Негизги көрсөткүчтөр	Значения
Көптүк R	0,993640546
R-чарчы	0,987321535
Нормалдаштырылган R-квадрат	0,985736726
Стандарттык ката	90,84436386
Байкоолор	0,993640546

Булагы : автордук эсептөөлөр

R₂ аныктоо коэффициенти 0,987321535 же 98,7%ды түздү (2.5-таблицаны караңыз), бул эсептелген модель компенсациялык төлөмдөрдү эске алуу менен дайындалган пенсиянын орточо өлчөмүнүн Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун чыгашаларынан көз карандылыгын түшүндүрөрүн көрсөтөт. Республика 98,7%, эсепке алынбаган факторлор 1,3% түзөт.

Республиканын калкынын санына жараша пенсионерлерге арналган төлөмдөрдүн бардык категорияларын эске алуу менен 2.5-таблицадагы иш жүзүндөгү маалыматтардын негизинде эсептелген маанилер $\hat{Y}_x = -74,06194 + 2,05313511x$ формасында алынган.

Натыйжаларды тестирилөөнүн өз ара көз карандылыгы пенсионерлерге жана калкка каралган төлөмдөрдүн бардык категорияларын эске алуу менен ай сайын төлөнүүчү пенсиялык төлөмдөрдүн ортосундагы пропорционалдык байланышты көрсөтөт, биринчи көрсөткүчтүн 1 миң адамга көбөйүшү пенсиянын 20 сомго көбөйүшүнө алып келет 53; тыйын.

Камсыздандыруу пенсиясы шарттуу топтоо принцибинде түзүлөт: камсыздандыруу пенсиясын каржылоого арналган төгүмдөр кызматкердин жеке эсебинде эске алынат; алынган салымдар анын шарттуу капиталына

кошулат; Жыл сайын шарттуу капитал кирешенин шарттуу нормасын эсептөөнүн эсебинен өсүүдө (мыйзамда бул индексация деп аталат); Ай сайын берилүүчү пенсиянын өлчөмү шарттуу капиталдын айлардагы күтүлгөн күтүлгөн өмүр узактыгына бөлүнүшүнө барабар.

Ошентип, топтолгон пенсия жогоруда көрсөтүлгөн шарттар аткарылса, узак мөөнөттүү финансылык туруктуулукту алат.

Андан кийин, 2.6-таблицада МЖАКка инвестициялардан алынган кирешени карайбыз.

2.6. – таблица – 2014-2022 – жылдарга МЖАКтын инвестициялык ишмердүүлүгү, млн.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Жыл башындагы каражаттар	4 640,3	6 266,9	8 329,4	10 856,9	13 788,6	17 043,1	20707,4	24 656,3	29403,4
Страх. взносы в ГНПФ	1 061,8	1 159,9	1 272,6	1 481,5	1 596,3	1 767,5	1 814,2	2 181,2	2 914,3
Кызыкчылык ГНПФ	651,8	972,5	1 312,1	1 596,1	1 888,2	2 179,7	2 391,3	2 988,9	3 571,9
Чыгымдар	87,0	36,3	57,1	146,0	229,6	282,9	256,7	423,2	701,7
Жылдын аягындагы каражаттар	6 266,9	8 329,4	10 856,9	13 788,6	17 043,1	20707,4	24656,3	29403,4	35188,1

Булагы: КР СФ маалыматтарынын негизинде түзүлгөн [Электрондук ресурс]. Кыргызстан цифраларда, 2023 г. Кирүү режими: <http://socfond.kg/ru/support/payer/O-tarifakh-strakhovykh> Кап. Экрандан.

Таблицадагы маалыматтардан көрүнүп тургандай, 2014-жылы пенсиялык фондго инвестициялык ишмердүүлүктөн 651,8 миллион сом түшкөн, ал эми келип түшкөн каражаттар тынымсыз инвестицияланып, бирок дагы деле толук пайдаланылбай жатканын эске алуу менен 2022-жылга карата бул сумма 3 миллиард сомго чейин өскөн. САПФ камсыздандыруу төгүмдөрүнүн каражаттарын банктык депозиттерге жана мамлекеттик баалуу кагаздарга инвестициялоо жолу менен минималдуу тобокелдик менен инвестициялайт. Натыйжада, пайыздар жыл сайын туруктуу негизде жылына 11-12% өлчөмүндө чегерилет, бул пенсиялык фонддун олуттуу өсүшүнө алып келет. Мисалы, 2014-жылы 8-9 жылда фонддогу сумма 4-6 миллиард сомду түзсө, бул сумма 35 миллиард сомго чейин өстү, бул өсүш инвестициядан түшкөн кирешенин эсебинен болуп жатат, мунун баары бюджетке инвестициянын эсебинен болуп жатат. пенсиялык топтоолордун 2% гана бөлүгүн каржылаганда, тилектештиктен топтолгон системага өтүү акырындык менен жүрүп жатат, бирок биздин оюбузча, бул өтүү уланып, төгүмдөрдүн катышы уланышы керек.

Бул учурда Социалдык фонддун жана Мамлекеттик пенсиялык топтоо фондунун кызматкерлери менен мындан аркы финансылык эсептөөлөрдү жана болжолдоолорду жүргүзүү зарыл. Бул өзгөртүүлөрдү талдоо пенсионерлердин пенсиялары көбөйүп, мамлекеттик бюджетке жана иш берүүчүлөргө жүк азаят деп көрсөтүүсү керек. Учурда иш берүүчүлөр 17,25% төлөшөт, чыгымдардын олуттуу бөлүгүн өкмөт жабат. Топтоочу пенсиялык фонддун иштөөсүнөн жана жыл сайын 11-12%га өсүшүнөн улам, туруктуу жана жогорку пенсияларды камсыз кылуу менен бул чыгымдарды кыскартууга болот.

«Рынок экономикасынын заманбап шарттарында Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасын курууга концептуалдык мамиле» деген үчүнчү главада пенсия менен камсыз кылуунун өзгөчөлүктөрү аныкталган жана талданган. Социалдык фондго салым кошууга жана калктын пенсиялык сабаттуулугун кантип өнүктүрүүгө түрткү алабыз? Бул үчүн пенсия менен камсыз кылуудагы кемчиликтерди жана пенсиялардын өлчөмү менен өлкөдөгү жашоонун минималдуу деңгээлинин ортосундагы айырмачылыктарды жоюунун кошумча булактарын издөө зарыл.

Пенсиялык реформага Кыргыз Республикасынын Президенти С.Н. Жапаров, 2024-жылдын 1-мартында Камсыздандыруу төгүмдөрүн азайтуу жөнүндө Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгына кол коюлган [\[https://www.tazabek.kg/news:2136899?from=mportal&place=nowread\]](https://www.tazabek.kg/news:2136899?from=mportal&place=nowread), бул Жарлыкка кол коюлган ишкерлер үчүн жагымдуу салык чөйрөсүн түзүү, ошондой эле жеке адамдарды мамлекеттик социалдык камсыздоого кызыктыруу максатында. Жарлыкта камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтерин 27,25%дын ордуна 12,25%га чейин төмөндөтүү каралып, тиешелүүлүгүнө жараша иш берүүчүлөр 2,25%, кызматкерлер 10% төлөшөт.

Төмөнкү пенсиялык камсыздоонун өзгөчөлүктөрүнө комплекстүү мамиле кылуу керек, мында төмөнкүдөй маселелерди чечүү зарыл:

Көптөгөн өлкөлөрдөй эле маанилүү көйгөйлөрдүн бири – демографиялык өзгөрүүлөр, бирок демографиялык абал Батыш Европага караганда жакшыраак, ал эми негизги көйгөй миграция, көмүскө экономика, камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөнбөө. Пенсиялык система эмгек рыногунун абалы жана эмгек акы системасы, салык жана финансы системалары, ошондой эле өлкөдөгү демографиялык жана социалдык-экономикалык абал менен органикалык түрдө байланышкан. Пенсиялардын аздыгы көйгөйү көбүрөөк деңгээлде өлкөнүн жалпы экономикалык өнүгүүсүнүн кесепети жана азыраак деңгээлде пенсиялык системанын өзүнүн структурасынын же иштешинин кесепети болуп саналат. Пенсияларды индексациялоо процессинде инфляциянын деңгээли да, өлкөдөгү орточо эмгек акынын өсүшү да эске алынууга тийиш. Социалдык фонддун төрагасы Бактияр Алиев белгилегендей[\[http://socfond.kg/kg/news/1665-Povysheniie-piensii-kyrgyzstantsiev-Intierviu-s-/\]](http://socfond.kg/kg/news/1665-Povysheniie-piensii-kyrgyzstantsiev-Intierviu-s-/), жыл сайын негизги жана камсыздандыруу бөлүктөрүн индексациялоо пенсияны Кыргыз Республикасынын Социалдык фонду ишке ашырат, камсыздандыруу бөлүктөрүн индексациялоодо аз камсыз болгон жарандар үчүн 500 сом өлчөмүндөгү «минималдуу босогону» колдонуу пенсиялардын жетишсиз индексациялануу проблемасынын аныктоочу фактору болуп калды. Бул инфляциянын жана айлык акынын өсүшүнө туруштук бере тургандай пенсиялар көбөйбөй жатканын билдирет. Натыйжада, көптөгөн пенсионерлер алардын пенсиясынын иш жүзүндөгү өлчөмү аларга алгылыктуу жашоо шарттарын камсыз кылууга мүмкүндүк бербей жаткандыгы менен күрөшүүгө аргасыз болушат. Бул көйгөй Кыргызстандын пенсиялык системасында чоң көйгөйгө айланып баратат, анткени пенсионерлер олуттуу каржылык кыйынчылыктарды баштан кечирүүдө.

Кыргыз Республикасында калк пенсиялык жөлөкпулдардын жана жеңилдиктердин жеткиликтүүлүгүндөгү теңсиздик көйгөйүнө туш болууда. Расмий түрдө иштегендердин, ошондой эле экономиканын формалдуу эмес секторунда иштегендердин эмгек акысынын аздыгы пенсиялык укуктарга жетүүнүн чектелишине алып келет. Бул пенсиялык системада олуттуу теңсиздикти жаратат, анткени калктын кээ бир топтору өздөрүнүн социалдык-экономикалык абалына жана ишинин мүнөзүнө жараша татыктуу пенсия менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратылат. Бул факторлор пенсиялык системадагы теңсиздиктин себептери болуп саналат, ошондуктан калктын айрым топтору татыктуу пенсиялык камсыздоону алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ эмес.

Азыркы этапта пенсиялык системанын проблемаларын чечүү кылдаттык менен кароону, комплекстүү жана узак мөөнөттүү мамилени талап кылат. Пенсиялык системаны реформалоо Кыргыз Республикасынын өзгөчөлүгүн эске алып, коомдун муктаждыктарына жана максаттарына жооп бериши керек. Социалдык фонддун жетекчиси Бактияр Алиев белгилегендей, жарандардын пенсиялык системага толук каржылык катышуусу үчүн шарттарды түзүү жана пенсионерлер арасында жакырчылыктын алдын алуу максатында 5 жылдык минималдуу камсыздандыруу мөөнөтү боюнча талаптарды этап менен киргизүү сунушталууда. , 2024-жылдан баштап 2039-жылга чейин 20 жылга чейин көбөйөт [<http://socfond.kg/kg/news/1665-Povysheniie-piensi-kirghyzstantsiev/>].

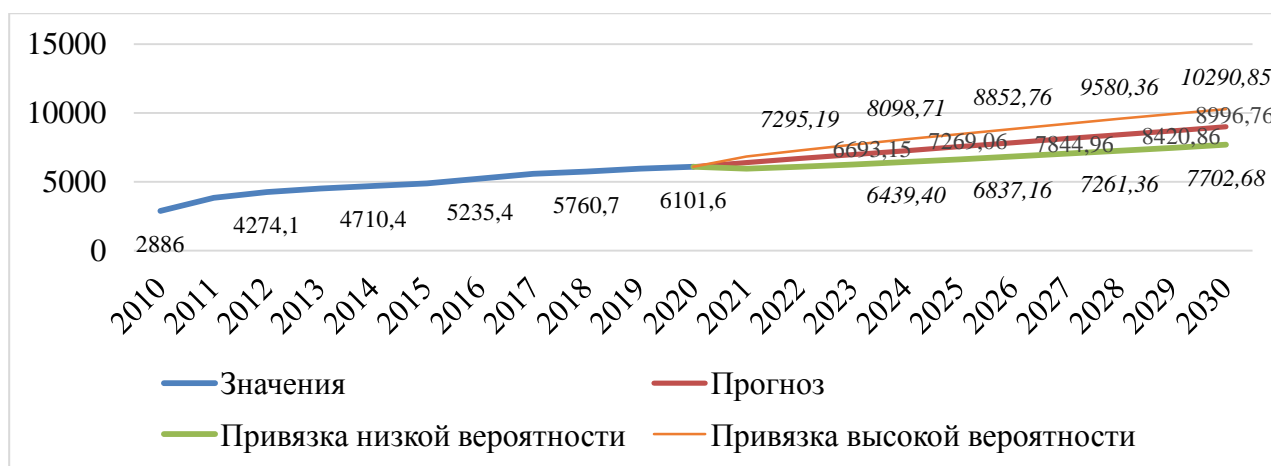
Пенсиялык камсыздоо булактарынын жетишсиздиги жана пенсиялык активдердин өсүшү көйгөйлөрү Кыргыз Республикасынын Социалдык фонду тарабынан сунушталган пенсиялык реформа менен толук чечилиши керек. Пенсиялык системага киргизилген бул өзгөртүүлөр пенсионерлердин жашоо деңгээлин жогорулатуунун негизги фактору болуп саналган пенсияларды адилет эсептөөнү жана индексациялоону камсыздоого багытталган.

Андан ары азыркы шарттарда Кыргызстандын пенсиялык системасын өнүктүрүүнүн багыттарын андан ары өркүндөтүүнү болжолдоону карайбыз.

На основе результатов многофакторного корреляционного-регрессионного анализа нами сделан прогноз среднего размера назначенных пенсий до 2030 года.

Төмөндө келтирилген (3.1-сүрөт) биздин өлкөдө 2030-жылга карата пенсионерлерге төлөмдөрдүн эсептөөлөрү камтылган, ал 2020-жылдын аналогу менен 9 миң сомго чейин көбөйөт, анда пенсиянын өлчөмү 6 миң 101 сомду түзгөн.

2030-жылга карата пенсиянын 10 миң 290 сомго, ал эми 2030-жылга карата орточо өлчөмү 7 миң 702 сомго жетишинин өтө аз ыктымалдыгы бар, бул суммага пенсионерлер үчүн каралган төлөмдөрдүн бардык категориялары кирет.

3.1-сүрөт – Компенсациялык төлөмдөрдү эске алуу менен дайындалган айлык пенсиялардын орточо өлчөмүнүн болжолу, сом

Булагы : автордук эсептөөлөр [https://www.stat.kg]

Эсептөөлөрдөн көрүнүп тургандай, 2030-жылы орточо пенсиянын эмгек акыга болгон катышы 2020-жылдагы 33,0%га каршы 25,9%ды түзөт.

Кийинки, биз экинчи бөлүмдө сунуш кылган пайыздык өсүш 2028-жылга чейин аманат фондунун каражаттарына кандай таасир этээрин карап чыгабыз, пайыздардын жылдык өсүшү 2%, кийинки жылы 3% жана 4%, бул эсептөөлөр формула боюнча жасалган:

$$FV = PV \times (1 + r)^n \quad (3.1)$$

$$y = 231\,025,24x^2 + 1\,246\,820,20x + 4\,921\,227,95$$

$$R^2 = 1,00$$

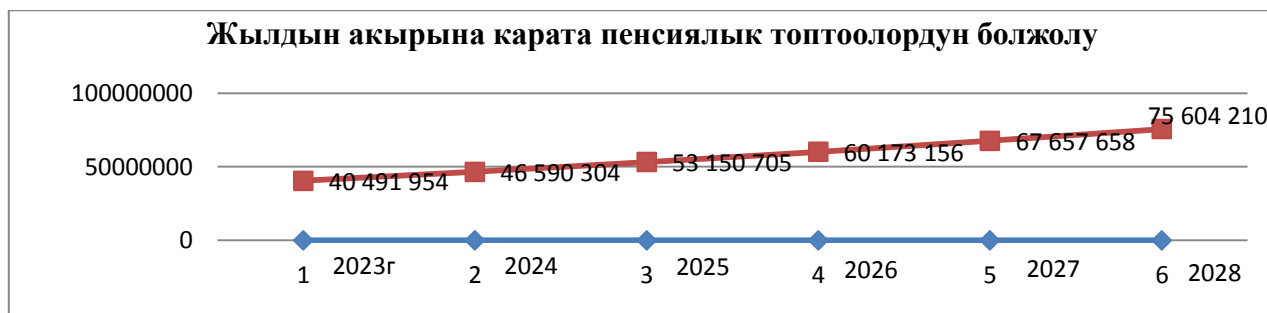
Таблица 3.1. – Пайыздык төлөмдөрдүн жыл сайын көбөйүшү менен БКПнын болжолу, 2028-жылга чейин миллион сом.

	2023 болжолдоо	2024 болжолдоо	2025 болжолдоо	2026 болжолдоо	2027 болжолдоо	2028 болжолдоо
Жылдын аягындагы каражаттар	40 491 954	46 590 304	53 150 705	60 173 156	67 657 658	75 604 210

Булагы : автордук эсептөөлөр

2023-жылдын акырына карата 2023-жылы баштапкы сумма 40 491 954 сомду түздү, 2024-жылга карата 2% өсүү менен Мамлекеттик пенсиялык фонддун суммасы 46 590 304 сомду, пайыздык ченди 3%га чейин жогорулатуу менен мамлекет Пенсиялык фондго 46 590 304 өлчөмүндө каражат түшүп, ошону менен фонд 11-12% эмес, 15% көбөйөт, ал эми 2025-жылдын акырына карата бул сумма 53 150 705 сомго чейин көбөйөт жана өсүш 14%га чейин болот. 2026-жылдын аягында бул сумма 60 173 156 сомго жетип, жалпы сумма 2027-жылдын аягында 13,2 %га көбөйөт, болжолдонгон сумма 67 657 658 сомду түзүп, өткөн жылга салыштырмалуу 12,4 %га өсөт. Ал эми 2028-жылга карата болжолдор боюнча Мамлекеттик пенсиялык фонддун көлөмү 75 604 210 сомду түзүп, 11,7%га өсөт.

Бул болжолдорго ылайык, болжолдонгон мезгилдин башында Мамлекеттик пенсиялык фонддо жыл сайын өсүү тенденциясы байкалууда, андан кийин өсүш акырындык менен төмөндөйт, бирок алгылыктуу динамиканы көрсөтөт.

3.2 - сүрөт – Жылдын акырына карата пенсиялык топтоолордун болжолу

Булагы : автордук эсептөөлөр

Бул диаграммада 2023-жылдан 2028-жылга чейин БКПнын болжолдонгон өсүшү канчалык деңгээлде болоору так көрсөтүлгөн. Диаграмманын негизинде пенсиялык фонддун финансылык туруктуулугун андан ары камсыз кылуучу топтоо фондунун олуттуу өсүшүн белгилесе болот. Акчанын үлүшүн 8% Пенсиялык фонд + 2% Мамлекеттик пенсиялык фонддон 7% Пенсиялык фонд + 3% Мамлекеттик пенсиялык фондго которуу, демек, жыл сайын Мамлекеттик пенсиялык фонддун инвестициялык ишмердүүлүгүнөн көбүрөөк киреше алууга мүмкүндүк берет жана ошону менен пенсиялардын елчемун жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Биз жүргүзгөн көп фактордук корреляциялык жана регрессиялык талдоо Кыргыз Республикасынын бюджетинин чыгашаларынын деңгээли менен пенсионерлердин санынын ортосундагы байланыштын маанисин жана тыгыздыгын көрсөттү. Жумушсуз калк кирешенин жана кирешенин толук жетишсиздигине дуушар болууда, бул жакырчылык абалына алып келет, биз пенсиялык системанын жүгүн азайтуу боюнча сунуштарды бердик.

Пенсиялык фонддун топтоо бөлүгүнө чегерүүлөрдүн биз сунуш кылган методу боюнча Мамлекеттик пенсиялык фонддогу каражаттардын сунушталган көбөйүшү бул ыкма пенсиялык фонддун узак мөөнөттүү финансылык туруктуулугун камсыз кылаарын, ошону менен келечектеги пенсионерлерге ишенимди берерин көрсөттү. пенсиялык системанын ишенимдүүлүгү.

3.2 – таблица – SWOT – пенсиялык камсыздоо жана пенсиялык система көйгөйлөрүнө талдоо.

Күчтүү жактары S	Алсыз жактары W
1.Туруктуулукту жана үзгүлтүксүз төлөмдөрдү кепилдеген мамлекеттик колдоо. 2. Турак жай сатып алуу үчүн топтоо компонентин пайдаланууга мүмкүндүк берүүчү пенсиялык топтоо. 3. Улгайган адамдарды коргоонун минималдуу деңгээлин камсыз кылган социалдык коргоо. 4. Пенсиялык системаны реформалоо боюнча эл аралык тажрыйбаны колдонуу.	1. Пенсиялык системага оорчулуктун өсүшүнө алып келген демографиялык өзгөрүүлөр. 2.Жетишсиз каржылоо, бул пенсиялык фонддун тартыштыгына алып келет. 3. Татыктуу жашоо деңгээлин камсыз кылуу үчүн пенсиялык төлөмдөрдүн аздыгы. 4.Эмгек мигранттарынын мамлекеттик пенсиялык камсыздандыруу системасы менен жетишсиз камтылышы
Мүмкүнчүлүктөр O	Коркунучтар T
1.Пенсиялык системанын туруктуулугун жана натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн пенсиялык реформаларды үзгүлтүксүз жүргүзүү. 2. Пенсия курагын акырындык менен жогорулатуу, бул пенсиялык системанын жүгүн азайтат. 3. Кошумча топтоо үчүн мамлекеттик эмес пенсиялык камсыздандырууну өнүктүрүү.	1. Пенсиялык фондду каржылоонун жана пенсиялык төлөмдөрдүн кыскарышына алып келген өлкөнүн экономикалык туруксуздугу. 2.Жогорку инфляция, пенсиялык топтоолордун амортизациясы. 3. Маалыматтык коопсуздук, маалыматтык технологияларды бузуу. 4.Пенсиялык системага калктын ишениминин төмөн деңгээли, бул топтоо программаларына катышуунун төмөндөшүнө алып келет.

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

3.2.—таблицада келтирилген элементтердин SWOT-талдоосунун негизинде биз пенсиялык системанын өзгөчөлүктөрүнүн сунушталган модели пенсиялык системанын натыйжалуулугун жогорулата алат деген тыянакка келебиз (3.3-сүрөттү караңыз).

3.3 – сүрөт – Пенсиялык камсыздоону жана пенсиялык системаны жакшыртуу модели

Булагы : автор тарабынан түзүлгөн

Пенсиялык камсыздоону жана пенсиялык системаны өркүндөтүү боюнча биздин сунуш кылынган моделибиз максаттарды деталдуу изилдөөдөн, комплекстүү көп факторлуу талдоодо каралуучу жана сунушталган практикалык сунуштарды талдоого таасир этүүчү өзгөчөлүктөрдү аныктоодон турат.

ЖЫЙЫНТЫК

Пенсиялык системанын жүгүн азайтуу максатында ушул убакка чейин идеалдуу жана идеалдуу пенсиялык система жок, пенсиялык системанын натыйжалуу иштешин камсыз кылуу боюнча бир топ иштер жүргүзүлүүдө; Ошондой эле рынок экономикасынын шартында Кыргызстандын пенсиялык системасынын азыркы абалына ар тараптуу талдоо жүргүзүлгөн. Белгиленген максаттарга жетүү үчүн пенсиялык системанын реформасын үзгүлтүксүз негизде түшүнүү маанилүү.

Пенсиялык системаны изилдөөнүн негизинде төмөнкүдөй тыянак чыгарууга болот:

1. Пенсиялык системанын мазмуну карыганда жарандарды социалдык жактан коргоону камсыз кылууга багытталган. Азыркы учурда социалдык саясат пенсионерлердин татыктуу жашоо деңгээлин жана социалдык туруктуулукту камсыз кылган мамлекеттик саясаттын маанилүү

элементтеринин бири болуп саналат. Пенсиялык системалардын классификациялары жана моделдери мамлекеттик кийлигишүү даражасына, ошондой эле каржылоонун ар кандай булактарына жараша милдеттүү жана ыктыярдуу пенсияларды карайт.

2. Чет элдик тажрыйба бизге пенсиялык системаны өнүктүрүүдө ийгиликтүү тажрыйбаны колдонуу маанилүү экенин көрсөттү. Чет мамлекеттердин изилденген тажрыйбасы Кыргыз Республикасында колдонулушу мүмкүн болгон натыйжалуу ыкмаларды аныктоого жана мыйзамдарды реформалоо, ошондой эле пенсиялык системаны каржылоонун ар кандай формаларын киргизүү аркылуу азыркы пенсиялык системаны өркүндөтүүгө мүмкүндүк берди.

3. Рынок экономикасынын шартында Кыргызстандын пенсиялык системасынын иштөө шарттарында методологиялык анализди практикалык колдонуунун кемчиликтери. Пенсиялык системаны комплекстүү талдоо азыркы пенсиялык системанын натыйжалуулугун карап чыгууга жана азыркы экономикалык шарттарда көйгөйлөрдү аныктоого мүмкүндүк берди.

4. Жеке камсыздандыруу төгүмдөрүнүн жетишсиздиги менен аныкталган пенсионерлерди жетишсиз финансылык колдоонун терс таасирин эске алуу менен пенсионерлердин социалдык камсыздоосуна баа берүү жүргүзүлдү. Бул келечектеги пенсионерлерге социалдык төлөмдөрдүн өлчөмүн кыскартууга жана эмгектен кийинки жашоо мезгилиндеги финансылык кыйынчылыктарга учураганда алардын социалдык камсыздоосунун начарлашына алып келет.

5. Пенсиялык системаны өнүктүрүүгө тоскоол болгон негизги көйгөйлөр жана пенсиялык системанын натыйжалуулугун төмөндөтүүчү факторлор учурдагы пенсиялык системанын көйгөйлөрүн чечүүгө комплекстүү мамилени талап кылаары моюнга алынсын.

6. 2028-жылга чейин топтолмо пенсиялык системанын иштелип чыккан болжолу бул ыкма пенсиялык фонддун узак мөөнөттүү финансылык туруктуулугун камсыз кылаарын, ошону менен келечектеги пенсионерлерге пенсиялык системанын ишенимдүүлүгүнө ишенимди берерин көрсөтөт.

Пенсиялык системанын эффективдүүлүгүн, өркүндөтүлүшүн жана натыйжалуу иштешин жогорулатуу үчүн демографиялык факторлорду диагностикалоо жана Социалдык фонддун бюджетин келечектеги мезгилдерге болжолдоо зарыл. Пенсиялык системаны өнүктүрүүнү жакшыртууну болжолдоо боюнча чараларды иштеп чыгуу сунушталууда.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Пенсиялык системаны өркүндөтүү Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасынын спецификалык абалына жараша ар кандай болушу мүмкүн, ал Кыргыз Республикасы акыркы жылдарда туш болгон. Биз пенсиялык системаны реформалоодо пайдалуу болушу мүмкүн болгон бир нече жалпы практикалык сунуштарды бердик:

1. Автор пайыздык салымды өзгөртүүнү сунуштайт: 8% (ПФ) + 2% (ГНПФ) 7% + 3% жана башка жыл сайын. Бул көбүрөөк иштеп, андан кийин пенсионерлердин арасында кайра бөлүштүрүүгө мүмкүндүк берет.

2. Жарандардын финансылык сабаттуулугун чыңдоо үчүн программаны кылдат иштеп чыгуу зарыл, аларга пенсиялык топтоолорун көрүүгө жана финансылык тобокелдиктерди түшүнүүгө жардам берүү керек. Аманатты Tunduk тиркемесинде көрүүгө болот, бирок бул тиркемени бардык пенсионерлер биле бербейт.

3. Кыргызстандын калкы өздөрүнүн пенсиялык топтоолоруна кошумча кошумчаларга ээ болушу үчүн Кыргыз Республикасынын жарандарынын экономиканын көмүскө секторунан чыгууга, ошондой эле мамлекеттик эмес пенсиялык фонддорго же инвестицияларга инвестициялоого кызыгуусун жогорулатуу зарыл.

4. Жумушчуларды узак иштөөгө кызыктыруу зарыл, анткени пенсиянын ийкемдүү системасы толук эмес жумуш убактысында иштөө үчүн ийкемдүү мүмкүнчүлүктөрдү берет.

5. Жарандар арасындагы теңсиздикти азайтуу үчүн аз айлык акы алган жумушчуларды жана башка аялуу топторду, мисалы, компенсациялык төлөмдөрдү колдоо боюнча саясатты туруктуу негизде иштеп чыгуу.

6. Жогоруда айтылгандарга байланыштуу Кыргызстандын пенсиялык системасынын өнүгүү багыттарын болжолдоого жана андан ары өркүндөтүүгө багытталган эконометрикалык моделди киргизүү авторго ылайыктуу көрүнөт. Бул модель камсыздандыруу төгүмдөрүнүн түшүүсүнө талдоо жүргүзүүгө негизделген, ал эми болжолдоолордун тактыгын камсыз кылуу жана пенсиялык камсыздоону жакшыртуу боюнча сунуштарды иштеп чыгуу үчүн сызыктуу регрессиялык жана көп факторлуу моделдер колдонулат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Джалилова, Л.Н. Формирование пенсионной системы на современном этапе [Текст] / Л. Н. Джалилова // М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – Бишкек, 2019. – № 1(46). – С. 135-137. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45681528>

2. Джалилова, Л.Н. Анализ социально-экономических показателей системы пенсионного страхования [Текст] / Л.Н. Джалилова, // Вестник Бишкекского государственного университета. – Бишкек, 2021. № 2-3 (56-57). С. 6-9. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47310708>

3. Джалилова, Л.Н. Концептуальные основы модернизации пенсионного обеспечения [Текст] / Л.Н. Джалилова // Вопросы устойчивого развития общества. – г. Махачкала, 2022. – № 3. – С. 120-124.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48251121>
4. Джалилова, Л.Н. Правовое обеспечение пенсионеров в Кыргызской Республике по государственному пенсионному социальному страхованию в условиях ЕАЭС [Текст]/ Л.Н. Джалилова, // Вестник Кыргызского государственного университета строительства, транспорта и архитектуры им. Н.Исанова. – Бишкек, 2021. – № 2 (72). – С. 275-277.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46696921>
5. Джалилова, Л.Н. Применение международного опыта пенсионной политики в Кыргызской Республике [Текст] / Л.Н. Джалилова, Ш.Р. Гапурбаева // Актуальные вопросы современной экономики. – Бинкек, 2021. – № 11. – С. 593-599. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47334862>
6. Джалилова, Л.Н. Проблемы и перспективы пенсионного фонда в Кыргызской Республике на современном этапе [Текст] / Л.Н. Джалилова, Ш.Р. Гапурбаева//М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – Бишкек, 2021. – № 1 (50). – С. 120-123.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46139408>
7. Джалилова, Л.Н. Формирование пенсионной системы в Кыргызской Республике в условиях ЕАЭС на современном этапе [Текст] / Л. Джалилова, Ш. Гапурбаева // Вестник Бишкекского государственного университета. – Бишкек, 2021. – № 1(55). – С. 148-151.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45733165>
8. Джалилова Л.Н., Влияние миграционных потоков, государственных и социальных институтов на пенсионные накопления [Текст] /Л.Н. Джалилова, Ш.Р. Гапурбаева // Вестник Кыргызского национального аграрного университета им. К.И. Скрябина. – Бишкек, 2021. – № 2 (56). – С. 560-565.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46179876>
9. Джалилова, Л.Н. Сравнительный анализ современного состояния пенсионной системы Кыргызской Республике со странами СНГ [Текст] / Л. Н. Джалилова, Ш. Р. Гапурбаева // Вестник Кыргызского государственного университета строительства, транспорта и архитектуры им. Н.Исанова. – Бишкек, 2021. – № 2(72). – С. 278-281.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46696922>
10. Джалилова, Л.Н. Концептуальные основы модернизации пенсионного обеспечения [Текст] / Л.Н. Джалилова // Вопросы устойчивого развития общества. – г. Махачкала, 2022. – № 3. – С. 120-124.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48251121>

Джалилова Луиза Неманжановнанын 08.00.01 – Экономикалык теория адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн «Рыноктук экономикада пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн заманбап тенденциялары (Кыргыз Республикасынын материалдарынын негизинде)» деген темада диссертациясы.

РЕЗЮМЕСИ

Ачкыч сөздөр: пенсиялык система, жакырчылык, мамлекеттик пенсиялык топтоо фонду, институт, пенсионердин жашоо минимуму, камсыздандыруу бөлүгү, эмгек акы, көмүскө экономика, мамлекеттик бюджет, эмгек рыногу.

Изилдөөнүн объектиси: Кыргыз Республикасынын мамлекеттик пенсиялык камсыздандыруу системасы, анын максаттары, экономикалык, уюштуруучулук, укуктук аспектиери болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп: рынок экономикасынын шартында Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасын өнүктүрүү процессинде калыптанган экономикалык мамилелер, ошондой эле пенсия менен камсыз кылуунун улуттук моделин калыптандырууга алардын таасири.

Диссертациянын максаты. Бул изилдөөнүн негизги максаты – теориялык жана методологиялык ыкмалардын негизинде рыноктук экономиканын шартында Кыргыз Республикасындагы пенсиялык системанын өнүгүү тенденцияларын аныктоо жана негизги аспект катары учурдагы пенсиялык системаны реформалоо боюнча практикалык сунуштарды аныктоо. Кыргыз Республикасындагы социалдык-экономикалык саясаттын.

Изилдөө методдору: жалпы илимий изилдөө методдору, ошондой эле системалуу мамиле, түзүмдүк-функционалдык, комплекстүү, экономикалык-статистикалык жана автордун салыштырма талдоолору жана эсептөөлөрү.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы: Пенсиялык системаны түзүүнүн теориялык аспектиери такталды; пенсиялык системалардын зарылдыгын жана иштешин түшүндүргөн экономикалык теориялар аныкталган; Пенсиялык системаны түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн чет өлкөлүк тажрыйбасы талдоого алынган; пенсиялык системанын учурдагы абалына комплекстүү талдоо жүргүзүлгөн; Кыргыз Республикасында пенсиялык системаны өнүктүрүүдөгү негизги көйгөйлөр аныкталган жана топтоштурулган; Кыргыз Республикасындагы пенсиялык система боюнча көп өлчөмдүү маалыматтардын корреляциялык жана регрессиялык анализи иштелип чыккан жана пенсиялык системаны андан ары реформалоо боюнча сунуштар берилген жана прогноз түзүлгөн.

Колдонуу даражасы: Изилдөөнүн жыйынтыктарын колдонууга болоткаржы институттарынын, мамлекеттик саясаттын деңгээлинде чечимдерди кабыл алуу үчүн, пенсиялык системаны башкарууда практикалык пайдалануу үчүн жана социалдык коргоо менен алектенген уюмдар үчүн.

Колдонуу чөйрөсү: Автор тарабынан алынган толукталган жыйынтыктар, теориялык корутундулар жана практикалык сунуштар пенсиялык системаны өнүктүрүү жаатында мындан аркы фундаменталдык илимий изилдөөлөр үчүн негиз боло алат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Джалиловой Луизы Неманжановны на тему: «Современные тенденции в развитии пенсионной системы в условиях рыночной экономики (на материалах Кыргызской Республики)» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – экономическая теория

Ключевые слова: пенсионная система, бедность, государственный накопительный пенсионный фонд, институт, прожиточный минимум пенсионера, страховая часть, заработная плата, теневая экономика, государственный бюджет, рынок труда.

Объект исследования: является государственная пенсионная система Кыргызской Республики, Социальный фонд, ГНПФ ее задачи, экономические, организационные, правовые аспекты.

Предмет исследования выступают экономические отношения, формирующиеся в процессе развития пенсионной системы Кыргызской Республики в условиях рыночной экономики, а также влияние последней на становление национальной модели пенсионного обеспечения.

Цель диссертационной работы основная цель данного исследования состоит в том, чтобы на основе теоретико-методологических подходов выявить тенденции развития пенсионной системы в Кыргызской Республике в условиях рыночной экономики, выявить практические рекомендации по реформированию действующей пенсионной системы как ключевого аспекта социально-экономической политики в Кыргызской Республике.

Методы исследования: общенаучные методы исследования, а также системный подход, структурно-функциональный, комплексный, экономико-статистический и сравнительный анализы и расчеты автора.

Полученные результаты и их новизна: Уточнены теоретические аспекты формирования пенсионной системы, исследованы теоретические подходы к созданию пенсионных систем; выявлены экономические теории, объясняющие необходимость и функционирование пенсионных систем; Проанализирован зарубежный опыт формирования и развития пенсионной системы; проведён комплексный анализ современного состояния пенсионной системы; разработан корреляционно-регрессионный анализ многомерных данных по пенсионной системе в Кыргызской Республике и даны предложения по дальнейшему реформированию пенсионной системы и сделан прогноз.

Степень использования: Результаты исследования могут быть использованы для принятия решений на уровне финансовых институтов, государственной политики, для практического использования в управлении пенсионной системой и для организаций, которые занимаются социальной защитой.

Область применения: Полученные автором дополненные результаты, теоретические выводы и практические предложения могут служить базой для дальнейших фундаментальных научных исследований в области развития пенсионной системы.

SUMMARY

dissertation of Dzhalilova Luiza Nemanzhanovna on the topic: «Modern trends in the development of the pension system in a market economy (based on materials of the Kyrgyz Republic)» for the academic degree of candidate of economic sciences in specialty 08.00.01 - economic theory

Keywords: pension system, poverty, state pension savings fund, institute, pensioner's living wage, insurance part, wages, shadow economy, state budget, labor market.

The object of study: is the state pension insurance system of the Kyrgyz Republic, its objectives, economic, organizational, legal aspects.

The subject of research: are economic relations arising in the sphere of the pension system, as well as the patterns of influence of the market environment on the development of the system of the Kyrgyz Republic in modern market conditions and the development of its national model.

The purpose of the thesis is to, on the basis of theoretical and methodological approaches, develop and theoretically substantiate trends in the development of the pension system in the Kyrgyz Republic in a market economy, deepening methodological approaches and practical recommendations for reforming the current pension system as a priority direction of socio-economic policy in the Kyrgyz Republic.

Research methods: general scientific research methods, as well as a systematic approach, structural-functional, comprehensive, economic-statistical and comparative analyzes and calculations of the author.

The results obtained and their novelty: Theoretical and methodological aspects of the formation of the pension system are considered; the essence, role and significance of the pension system is revealed; foreign experience in the formation and development of the pension system was studied; a comprehensive analysis of the current state of the pension system of Kyrgyzstan in a market economy was carried out and the main trends were formulated; the main problems in the development of the pension system in the Kyrgyz Republic have been identified and grouped; a correlation and regression analysis of multidimensional data on the pension system in the Kyrgyz Republic was developed and proposals were given for further reform of the pension system and a forecast was made.

The degree of use: The results of the study can be used for decision-making at the level of financial institutions, public policy, for practical use in managing the pension system and for organizations that deal with social protection.

Scope: The author's supplemented results, theoretical conclusions and practical proposals can serve as the basis for further fundamental scientific research in the field of development of the pension system.

Форматы 60x84/16. Офсет кагазы.
Көлөмү: 1,75 б.т. Нускасы 100 экз.

«Maxprint» басмасында басылды

MAXPRINT

Адрес: 720045, г. Бишкек, ул. Ялтинская 114
Тел.: (+996 555) 57-47-98
(+996 505) 92-12-02
e-mail: maxprint@mail.ru